

УДК 821.161.2.09 – 3
МИКОЛА СТЕПАНЕНКО
(Полтава)

«НЕЗАБУТНІЙ НАШ» ОСТАП ВИШНЯ (ОЛЕСЬ ГОНЧАР – ПАВЛО ГУБЕНКО: ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ)

Ключові слова: «Щоденники» Олесь Гончара, «Щоденник» Остапа Вишні, українська гумористика, гумореска, табірне життя Остапа Вишні.

У щоденниках Олесь Гончара Остапа Вишню віднесено до тих митців «рідкісної чистоти» [6, т.3, с.133]¹, на яких треба рівнятися, які були вірними синами України, достойними її великомучениками [16 травня 1993], які створювали серед письменників атмосферу порядності й честі [19 грудня 1987], облагороджували середовище [3 грудня 1978], представляли український весняний цвіт [17 лютого 1989], дбали спочатку про культуру, а вже потім думали про себе, у яких менше було дріб'язковості [17 червня 1990], яким не знайти заміни [8 січня 1957] після того, як вони, «мов золоті дуби-гіганти, падають, вивернуті бурею з землею, з корінням», бо вони «не замінімі, найбільші, наймогутніші» [26 листопада 1956]. Духовними побратимами Павла Губенка Олесь Терентійович вважає Павла Тичину, Миколу Бажана, Юрія Яновського, Петра Панча, Андрія Головка, Володимира Ґжицького, Зінаїду Тулуб, Андрія Малишка, Івана Багряного, Василя Мисика, Амвросія Бучму, Михайла Шолохова. Фейлетоніст Вишня зовсім близько стоїть біля геніального Миколи Гоголя. Споріднює їх те, що не бояться посміятися з себе і для нас, читачів, цим аж ніяк не применшуються. «Смішний в наших очах, навпаки, той, – удається до антитези Гончар, характеризує цих митців, – хто весь час пнеться на котурни, пнеться натужно, аж очі рогом лізуть...» [10 грудня 1975]. Тут підходимо впригол до закону про гумор, який Остап Вишня виписав для себе, одностайно схвалив його власним серцем і ніколи не порушував, а якщо це й траплялося (зрідка, звичайно ж), то нещадно картав себе за вчинене:

«Оце я собі думаю: що треба, щоб мати право з людини посміятися, покепкувати, навіть насміятися із своєї, рідної людини? Не з ворога. Ворога треба і вбивати...»

А от своя, рідна людина, як з неї можна посміятися, щоб її не образити (убити – можна, але образити... це не однаково)...

Так от: що треба, щоб посміятися не з ворога, а з друга?

Треба – людину любити. Більше, ніж самого себе.

Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, із своїх якихось хиб, недоліків, недочотів і т.д. І буде такий дружній, такий хороший сміх...

Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...

¹Надалі вказуватимемо в дужках дату запису.

Коли ми виховаємо людину до того рівня, а вона л ю б и т и м е с м і х , як воду, як повітря, як своє, як рідне, без чого сумно жити, – отоді тільки зрозуміють NN, що не можна наслідувати Руданського, бо наш народ хоче сміху не часів Руданського, а нашого хорошого... часу.

Треба підтягти народ до розуміння сміху, хорошого, світлого...» (щоденниковий запис від 23 лютого 1951 року) [2, с. 492-493].

З Вишнею і Яновським автор «Собору» пов'язує все найвеличніше й найкраще в нашій культурі і протиставляє ці воістину великі таланти сучасним йому «літературним псевдовеличинам», які з усієї сили намагаються перекреслити, спотворити, викорчувати й винести на межник славні набутки попередників, а на спорожнілі місця поставити у весь зріст себе і свої творіння. Один з роздумів про жахливе знедуховлення, що відбувалося на очах Олесь Гончара, занесено до щоденників після чергового засідання президії Співки письменників, яка підсумовувала Дні літератури на Вінниччині: «Коли бачиш, якими пишномовностями все це супроводилось, скільки вінницької патоки було вилито і з яким серйозним виглядом сприймається вся ця псевдонародна напівшаманська патетика, мимоволі думаєш: література катастрофічно втрачає почуття гумору. Розучується сміятись. Ніби й не було Вишні, Яновського...» [16 червня 1972]. Сила таланту Остапа Вишні, запевняє Олесь Гончар, вийшла з народних глибин. Автор щоденників якоюсь мірою уподібнює себе Павлові Михайловичу, коли заявляє, що «понад півжиття його минуло в низах», і ще більше намагається зріднитися з ним, коли тішиться з того, що цього демократичного заряду вистачить йому до кінця земних днів [там само]. Гончарові слова виявилися пророчими. Обоє митців уже немає на цьому світі, але інтерес до їхньої творчості з роками не гасне, їхній масовий читач та поціновувач – і серед літніх людей, і з-поміж тих, хто тільки-но виходить на самостійну життєву дорогу, долаючи перешкоди й домагаючись хай і незначних, проте перемог, і серед тих, хто прийде на зміну всім нам.

Відомо, що Олесеві Гончару свого часу підставляли досвідчене плече, подавали руку Петро Панч і Юрій Яновський, Павло Тичина й Олександр Довженко. Не буде перебільшенням, коли скажемо, що у творчі сили молодого письменника Гончара найщиріше повірив Остап Вишня. Будь-хто легко переконується в цьому, коли прочитає написи на книжках, подарованих Павлом Михайловичем Олесеві Терентійовичу, чи ознайомиться з посланнями незабутнього фейлетоніста до автора «Альп» або з діарійними нотатками обох письменників. Прочитуємо для початку хоча б такий дарчий напис, зроблений на першому томі видання творів Вишні, що побачило світ 1956 року:

«Дорогому Олесю Гончарові, – художникові справжньому, що чудесно бачить, глибоко розуміє і талановито вміє сказати про те, що він бачить і що розуміє.

Я Вас, Олесю Терентійовичу, і ніжно, і правильно люблю. І не тільки до могили (моєї, розуміється!), а й по той бік могили (моєї, розуміється!).

Остап Вишня 15.V.56 р.

Київ» [8].

З цього маленького тексту, сповненого сантиментів, зримо постає й адресант із його найпозитивнішими людськими якостями, й адресат із його розквітлим на всю міць літературним даром.

У своєму щоденникові Остап Вишня, називаючи Гончара справжнім талантом, висловлює впевненість у тому, що цей художник не зійде з чесної дороги й вірно слу-

житиме рідному народові (запис від 7 грудня 1948 року): «Чи втримається? – запитує видатний гуморист і майже без вагання відповідає. – Гадаю, що втримається і дасть для літератури багато хорошого. Він – безперечно, для літератури. Не спекулянт! І ніколи ним не буде! Не дай тільки Бог, щоб голова закрутилась. Думаю, що не закрутиться! Не доживу вже я, мабуть, до повного розквіту його своєрідного таланту. А хотілося б! Дуже! Хай живе!» [10, с. 8]. Жаль, що Павло Губенко рано пішов від нас і прочитав лише децицію з великого доробку Гончара: романи «Прапорonosці» і «Таврія», повісті «Земля гуде» і «Щоб світився вогник», деякі оповідання та новели.

Олесеві Гончару часто додавало сил, допомагало в житті те, що йому тиснув руку сам Остап Вишня [4 серпня 1989] і тим самим благословляв його на літературні звершення, що визнаний майстер сатири та гумору високо оцінив його «Альпи» і «Модри Камень», причому не в усній розмові-бесіді, яка швидко забувається, не на високому зібранні, де панує офіціоз, сухість, шаблонність, а в задушевному листі:

«Олесеві Гончарові.

Пробачте, що я звертаюся до Вас із цим листом. Ви ввійшли в літературу як справжній, хороший, ласкавий письменник.

Дозвольте мені, старому робітникові на цій ниві, потиснути Вашу руку і, коли Ваша на це буде ласка, – обняти Вас і поцілувати.

Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар [виділення наше. – М. С.].

Тисну Вашу руку.

Любіть літературу, Андрія Малишка і Платона Воронька.

Взагалі треба, по-моєму, любити справжніх людей і справжніх талантів.

Ваш Остап Вишня 11.VII. 47

м. Київ» [10, с.8].

З того часу сплило багато літ, дослідники опублікували сотні статей, десятки книг про письменника і громадського діяча Гончара. А слово Павла Михайловича для Олесь Терентійовича так і залишилося найдорожчим, бо сказане воно тоді, коли письменник і не мріяв про всенародну шану, коли його ледь не знищила несправедлива критика, коли він потребував духовної підтримки, позаяк непевний був – через недосвідченість і надзвичайну вимогливість до себе – у власних силах. У щоденниках уміщено дві нотатки, де згадано послання Вишні. В одній із них, від 22 лютого 1994 року, ідеться про те, що майже через півстоліття автор «Тронки», «Собору», «Твої зорі» до деталей відтворить, як усе було: літнього липневого дня року 1947 він зайшов до Спілки письменників і почув від секретарки: «Оце залишив Вам Павло Михайлович... Не знаю – чому?.. А він пише: «Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар». (Це золоті для мене слова...). Як жаль, що я мало, мало чим віддячив йому!

Такі були люди на світі».

В іншій діарійній нотатці, датованій роком раніше – 8 січня 1993 року, Гончар ділиться великою для нього радістю: видавництво «Дніпро», випускаючи в «Золотій бібліотеці» «Тронку» й «Собор», винесло на обкладинку найдорожчі – тільки-но цитовані – слова з листа Остапа Вишні, які ніколи не зітруть із пам'яті ні жорстокі випробування долі, ні зливи щирих похвал та заялжених панегіриків із вуст усесвітньо

відомих письменників, діячів культури: «...Який то щедрий був аванс! І яку велику віру треба було мати в молодого письменника... Ніби з того світу долунує до мене голос мудрого Остапа Вишні... Все життя працюю так, щоб виправдати його сподівання. Намагаюсь ніде ні в чому не схибити. Та чи відроблено той великий аванс, наданий молодому автору устами Вишні мовби від усього Розстріляного Відродження. Може, й не повністю відроблено. Може, й не вистачить для цього життя». Стосовно ж того, чи повністю відроблено аванс, ніхто не може судити бодай тому, що поняття міри умовне, до того ж, призначення кожної людини на цій землі різне. Як аксіому слід сприйняти інше: Гончарове життя покладене задля процвітання добра на землі, принесене на олтар України, рідного народу і його культури.

Скажемо й ще про одне: письменник Олесь Терентійович Гончар свято виконав заповіт свого старшого побратима по перу Павла Михайловича Губенка: «Коли входиш у літературу, чисть черевики! Не забувай, що там був Пушкін, був Гоголь, був Шевченко! Обітри черевики!» [2, с.478]. Як і Остап Вишня, Гончар висунув свої вимоги до літератури і до тих, хто її творить, виписав власні мистецькі закони, сподіваючись, очевидно, що молоді майстри слова прислухаються до них, візьмуть їх на озброєння й обов'язково примножать. А все це в єдності уможливить налагодження й збереження зв'язків між літературними поколіннями – запоруку великих успіхів у нашому красному письменстві. Ось деякі статті з духовної конституції Олесь Гончара:

«Література вимагає мужності. Без цього в ній нема чого робити» [13 січня 1972];

«Література мусить просвітлювати уми» [14 жовтня 1972];

«...література не повинна пригнічувати» [11 серпня 1974];

«Письменник – це нервова клітина нації» [3 квітня 1967];

«...письменник самоспалюється все життя» [9 травня 1973];

«Письменник... як і лікар, повинен мати чисте співчутливе серце, правдивий характер, відрізнятись великою поміркованістю і постійним прагненням робити добро» [1 жовтня 1978] (див.: [12, с.17-19, 37-38]).

Наведена афористика, або мудрослів'я Олесь Гончара, ще раз потверджують його духовну спорідненість із Остапом Вишнею, духовну тяглість у нашій культурі.

У щоденниковому запису від 8 січня 1993 року є й такі проникливі рядки: «Але що висловлена старшим письменником віра була для мене орієнтиром і підтримкою в найтяжчі часи, то це правда. Бачить Бог, що робив усе, що міг. В ім'я України, для добра народу нашого. Дякую Вам, дорогий Павле Михайловичу, дякую ще з цього баламутного світу». Вони перегукуються з такими щемливими рядками зі спогадів Валентини Гончар: Олесь «любив Павла Михайловича синівською любов'ю, ніколи не забував його напутні слова про першу з'яву «Альп» [4, с.79].

Гончар не тільки любив, шанував Вишню, а й захищав його від уїдливої, зазвичай замовної критики, яка пророкувала гумористові духовну смерть, уважав його одним з найдостойніших лицарів Недостріляного Відродження, завжди згадував ім'я цього художника, коли йшлося про тих, хто чесно, без ходульного пафосу в часи грізної сталінщини виборював свободу. Докладне ознайомлення зі щоденниками пересвідчує, що Олесь Терентійович найбільше дорожить тією оцінкою його творчості, яку дали наприкінці 40-х років Остап Вишня та наприкінці 60-х років Григій Тютюнник. Золотими він називає слова Павла Михайловича про радість «жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар», і слова Григора Михайловича про «орлиний, соколиний... роман-набат

«Собор». І це передусім тому, що мовлені вони дорогими серцю людьми віч-на-віч, від душі, що в них – анінайменшого лицемірства. Листи Вишні (від 11 липня 1947 року) й Тютюнника (від 16 листопада 1968 року) до Гончара – зразок високого, наскрізь правдивого епістолярію, якого нам сьогодні так бракує, якого ніколи не замінять ні найпрогресивніші засоби масової комунікації, ні найпередовіші інформаційні технології, ні Всесвітня павутина – Інтернет.

Якщо ж говорити про деталі портрета Остапа Вишні за щоденниковою версією Олесь Гончара, то їх багато й кожна по-своєму важлива та самобутня. Проаналізуємо деякі з них – найвиразніші й найзмістовніші:

Із численних укралених у діарійні нотатки відомостей можна зробити висновок про те, що феномен Остапа Вишні насамперед у тому, що він бачив і цінував красу в кожній людині й у багатоманітні світу, який її оточує, добре знався на природі, а найосновніше в тому, що цей митець зумів передати сповнений таємничості й неочікуванн зв'язок між людиною та довкіллям у таких специфічних жанрах, як фейлетон, гумореска, усмішка. Покличемося на запис від 5 травня 1968 року, який допомагає збагнути неординарність творчої натури Павла Михайловича:

«Знов осіннє цвітіння лугів. Ранки ще теплі, сухі, часом з росами. Передосіння пора – пора спокою й задуми. Замріяв про ось мій улюблений вересень. Тихий світ лугів, озер, неба.

Надвечір десь угорі крякіт качиний, осінній – музику його могли, мабуть, оцінити тільки такі, як Вишня та Рильський».

Олесь Гончар тонко розумів прозу Остапа Вишні й замилювався нею тому, що сам прекрасно володів даром опоетизування природи спекотного степу, солоного озера, гнилого болітця, поораного снарядами поля. Це яскраво ілюструють не тільки його романи, повісті, новели, оповідання, у яких пейзажі в парі з героями на передньому плані сюжетного розвитку, а й щоденники. Письменник не може сухо, стандартно, беземоційно характеризувати події, факти, людей. Його нотатки рясніють оригінальними описами весняного неба, осіннього лісу, зимового вечора, літньої днини.

Промовистою є й така щоденникова деталь: у непересічних постатях Гончар знаходить гарні риси Остапа Вишні. Скажімо, у словацького письменника, автора багатьох книг поезій та прози, громадського діяча Андре Плавки українська щирість, привітність, лагідність, душевність – саме від Остапа Вишні. Цей запис зроблено 21 серпня 1982 року, у день смерті Плавки, з яким Олесеви Терентійовичу судилося йти по життю водночас. Ця втрата пекучим болем відгукнулася в душі автора «Собору»: щось було в словацького колеги «від Остапа Вишні... І ось нема. Все менше зостається тобі дружніх людей... Нема їм заміни».

Упадає в око ще одна деталь: символічність відходу в кращий світ Остапа Вишні. У щоденниках кілька разів підкреслено, що ця траурна мить була незабутньо-неповторною, бо ні над чією більше труною пісня не звучала так печально й величаво, ніби промовляла: «Письменник Вишня умів красиво жити, так само красиво він прощається з нами назавжди». Коли Україна провджала в останню путь Олександра Корнійчука, читаємо нотатку від 16 травня 1972 року, то звуки линули якомсь безболісно, несправжньо, «якомсь не так, як тоді, коли ховали Вишню або Тичину». На похороні Галі Кальченко, процитуємо запис від 13 березня 1975 року, не було хору, який «створив оту скорботну велич, коли ховали Остапа Вишню». Не замінили прощальної пісні живі квіти, якими «серед сірого,

холодного, промозглого дня... всіяли їй останню доріжку», які «жінки кидали... від порога й до дверей автобуса, куди несли домовину».

Окремі щоденникові деталі легко об'єднуються в сюжет про всенародне пошанування Остапа Вишні. Подамо деякі його лінії:

- Почутий серед партапаратників і занотований 1 січня 1954 року афоризм: «До Вишні прислухається народ, а до Тичини – начальство» яскраво потверджує унікальну популярність гумориста серед селян і робітників, його глибокий зв'язок із простими людьми, який, слід наголосити, був обопільним: Павло Губенко писав для своїх читачів і друкував у пресі тисячі гуморесок, що ввійшли до ста його прижиттєвих збірок, і водночас отримував від них сотні листів із подяками, проханнями. До цього «короля українського парнасу», наголошує дослідник Юрій Лавріненко, йшли і йшли люди, а він «нікому не відмовляв і надокучав представникам влади і фейлетонами, і особистими клопотаннями. Голова ВУЦВК Григорій Петровський півжартома запитував гумориста: «Хто власне є всеукраїнським старостою – Петровський чи Остап Вишня?» [7, с.617].

- Багато висловів Остапа Вишні міцно прижилися в народі. Один із них – «Не пройдуть!» – Олесь Гончар майстерно вмонтує в діарійну оповідь про такий історичний факт:

«...з 1918 по 1923 рр. Україна мала свої окремі посольства в Ризі, Варшаві, Берліні, Відні, Анкарі... Потім передали свої права всесоюзному Наркоматові. Але й після того ще довго при деяких посольствах існували т.зв. «Українські столи». Здається, при однім з таких працював Довженко.

Історик збирався писати на цю тему докторську, але зараз цей намір облишив: «не пройдуть», як казав Остап Вишня» [5 січня 1974].

У розгляданому публіцистично-науковому тексті аналізована фраза, яка, до того ж, ще є й мовним покручем, не лише виконує функцію категоричного заперечення, а й набуває соціального звучання, оскільки хоч і завуальовано, проте розкриває упереджене, необ'єктивне ставлення імперії до справжньої української історії.

Дослідники-вишнезнавці, характеризуючи творчість письменника, не забувають наголосити на його веселій вдачі, на притаманному йому від природи оригінальному почуттю гумору, умінні миттєво реагувати на ситуацію, давати дотепну відповідь на будь-яке найсерйозніше запитання, розряджати сміхом у край напружену обстановку. На цю тему в щоденниках Гончара є розповідь, записана в день гумору – 1 квітня 1965 року – від очевидця літературного вечора в Києві в 40-х рр., на якому виступав Остап Вишня:

«Виступає Остап Вишня. Запитання:

– Чи була у вас тоді своя окрема платформа?

– Була. На якій мене й вивезли».

- Уважаємо за доцільне ще раз наголосити, що Павло Губенко користувався великою популярністю не тільки серед старших людей, а й з-поміж середнього покоління та молоді, у чому переконує діарійна нотатка від 27 липня 1955 року: по дорозі до Первомайська Гончар випадково познайомився з енергійним, веселим, розбитним учителем, який виявився шанувальником творчості Вишні й до півночі читав його гуморески.

У щоденниках Олеся Гончара натрапляємо на записи, присвячені маловідомим епізодам із біографії митця Губенка. Так, у нотатках від 30 травня 1980 року й 9 серпня 1982 року йдеться про врятування Остапа Вишні Василем Елланом (Блакитним). А було це так: на початку 20-х років, коли Павла Михайловича арештовано в Києві за гострі антиденікінські фейлетони й інші контрреволюційні диверсії, Василь Блакитний вирвав його з чекістських рук, довівши тоді урядовцям, що написані гумористом твори не ворожі до радянської влади. Вишня «стає спочатку перекладачем у газеті «Вісті» і відповідальним секретарем «Селянської правди», а потім і письменником-фейлетоністом» [3, с. 59].

У діаріюші повідомлено й про те, що Павло Губенко побував у харківській пересильній в'язниці, де 1942 року звідав холодноярське пекло Гончар. Ці рядки з'явилися після того, як Олесь Терентійович ознайомився з повістю «Більмо» Михайла Осадчого зі Львова, назвавши її «важким читанням», «кошмаріщем» [18 листопада 1993]. Надсилаючи книгу авторові «Собору», Осадчий, звісно, й не догадувався, що життєві дороги гумориста Вишні й прозаїка Гончара перетиналися на харківській Холодній горі, що вони обидва пройшли ті Дантові кола, тільки в різний час: Павла Михайловича стерегли московські вівчарки, а Олеся Терентійовича – гітлерівські. Від того страшного ув'язнення в Олеся Гончара й Павла Губенка зашпори відходили дуже довго, вони не любили й не хотіли згадувати про нестерпно тяжке табірне життя й німецький полон.

Найбільше в щоденниках записів про «десятирічку», або табірне поневіряння, Остапа Вишні. Табори, за твердженням Павла Михайловича, трималися на трьох китах: «стук» (намова, «донос»), «блат» (це те саме, що, приблизно, й протекція) та «мат», який виявляє себе по-особливому, бо «лаються тут усі і лаються істерично. Тут уже «мать» не в моді, тут лайка вже дійшла до чогось страшного. Тут в лайці все найчастіше такі слова почуєте: «глотка», «горло», «рот» і т.д. Лаються і чоловіки, і жінки, і діти!» [1, с.291-292].

Розпочнемо аналіз табірної періоду письменника з нотатки-роздуму, у якій принагідно мовлено про незаконно засудженого гумориста Вишню, а головню – про гласність, правову державу, свободу особи й посягання на цю свободу, порушення законності та його смертельну небезпеку, про таке явище, як пильність. Згадка про це явище ще донедавна викликала в багатьох людей панічний страх. Гончар виступає за демократичну пильність і категорично заперечує ту, яка «починалась Остапом Вишнею, а закінчувалась маршалами, а потім всі вони виявлялись невинними». Автор щоденників по-своєму трактує пильність. На нашу думку, цей погляд виважений, правильний, а дотримання його вберегло б від «сумної десятирічки» чесного, самовідданого Павла Губенка, убезпечило б від пекельних тортур і смертей сотні митців, мільйони простих людей: «Пильність повинна бути спрямована і в інший бік – щоб не вповзла в наше життя сваволя, безконтрольність, фабрикування процесів. Життєвий досвід дає нам право на тривожність. У суспільстві не може бути такої ситуації, коли неможлива боротьба. І творчість» [19 жовтня 1965]. Краще, мабуть, не скажеш. Та й немає потреби в цьому. Є очевидна необхідність в іншому – слід узяти на озброєння Гончарову настанову-засторогу, домогтися неухильного виконання її.

Уміщено в діаріюші-третомникові й деякі сенсаційні табірні відомості, як ось ця: «Олександр Підсуха звідкись знає, що після Остапа Вишні лишилися 6 чи 8 бухгалтерських книг з табірними записами. Нібито після смерті його були вилучені,

а потім було їх повернуто в СПУ Бажанові, а він передав у музей-архів... Чому літературознавці не поцікавились досі? Може, там – український ГУЛАГ?» [22 серпня 1987]. У вишнєзнавців відповіді на це запитання не знайти. Укладачі документальної праці «Трагічна «десятирічка» Остапа Вишні» Марія Михайлівна Євтушенко, нині вже покійна названа донька письменника, і літературознавець Сергій Гальченко також нічого не говорять про багатотомник «лагерних нотаток». Щоправда, Сергієві Анастасовичу пощастило в іншому: він відшукав в архівах Сиктивкара й Уфи рукописи письменника Павла Губенка 1934 року й інші рідкісні документи періоду заслання 1934-1943 рр. (див.: [3]). Прикро лишень, що цьому дбайливо впорядкованому сумлінним дослідником документові (єдиному, що «належить репресованому українському письменникові, адже ніхто з ув'язнених не одважувався вести записів і тим більше передавати їх на волю» [3, с. 58]), судився довгий шлях до читача. А ще більше гнітить наша байдужість до історії, до тих гідних щонайвищої поваги людей, які берегли від злого руйнування й жертвовно творили нашу духовність.

Як видно зі щоденників, Олесь Терентійович ретельно публікаціями фіксував інформацію про Остапа Вишню, зокрема ту, яка з'являлася в різні роки на сторінках періодичних видань. Зафіксовано, зокрема, повідомлення про те, що Довженко допоміг Павлові Губенку вийти на волю восени 1943 року. Олександр Петрович після цього ще більше виріс у Гончарових очах, а «разом з ним і Україна. Не такі вже ми й недружні, як дехто нас зображає. Та й у самого Вишні почуття товаришкості було високе, – це ж можемо сказати й про багатьох лицарів Розстріляного Відродження. Була чесність, була мужність» [28 листопада 1989]. Наразі варто наголосити, що Олесь Гончар чимало місця приділив у своїй радіопередачі про «лицарів Розстріляного Відродження», яке він називав ще й «недостріляним відродженням», Павлові Губенку, поставивши його в найпочесніший ряд корифеїв українського красного письменства – поряд з Павлом Тичиною, Максимом Рильським, Володимиром Сосюрою, Миколою Бажаном, Андрієм Малишком [29 березня 1993].

У діаріюші без коментувань наведено написаний 11 травня 1936 року лист Остапа Вишні до дружини, з якою після нетривалої зустрічі в селищі Кедровий Шор його розлучили й відправили на рудник Єджид-Кирта [3, с. 66-67]. Варвара Олексіївна з неймовірними труднощами дісталася до Архангельська, куди письменник і посилася вісточку:

«Гуси до нас прилетіли, качки, лебеді... Вони ж через Україну летіли, і на крилах у них, напевно ж, іще залишилися шматочки сонця українського...»

...Я з надією дивлюсь на Печору, що вже котить свою сувору й непривітну воду туди, у море в Полярне, ближче до тебе. І я не лаю печорської води тільки через те, що кидаю я в неї дивовижні вінки з думок моїх, кидаю, щоб пливли вони до далекого полярного моря з надією, що, може, хоч уламочок маленький з вінка думок моїх холодною хвилею похмурою приб'є до Архангельського, і там ти побачиш чи відчуєш, дивлячись у воду, що принесла та вода крихту мене самого до тебе, до любої моєї» [4 жовтня 1964].

Маємо перед собою не просто епістолярний текст, не просто світлий, неймовірно болочий лист, а взірць поезії в прозі, яку без хвилювання, без стискання серця не прочитаєш. А як ще уявити живий образ вимученого хворобою й етапами, безневинно покараного неперевершеного майстра українського гумору Остапа Вишню, котрий лине думками з далекої неволі в рідний край, то пекучі сльози відразу навертаються на очі.

Гадаємо, цей лист заворожив чутливого до чужого горя Олеся Гончара, тому й з'явився в щоденниках.

У нотатці від 24 вересня 1962 року йдеться про те, як сталінські кати добували зізнання з невинних людей, і про найтяжчий «злочин», інкримінований Остапові Вишні, – «замах» на Павла Постишева. Відомо, що за цей «злочин» суд виніс страшний вирок Павлові Михайловичу Губенку – «приговорить к расстрелу с заменой заключением в исправтрудлагерь сроком на десять лет, считая срок с 7/ХІІ.33 г.» (цит. за: [3, с.64]). У щоденниках зафіксовано також один з найскладніших етапів поневірян Остапа Вишні: «Під час заслання він врятувався, розповідають, чудом. Везли по Печорі на північ, в табори, звідки ніхто не вертався. Осінь, і річка раптом замерзла... Пароплав мусив вернутись. Так і застряв – випадково – в таборах легших, де були шанси вижити...» [15 травня 1949]. Олесь Терентійович чомусь не повертається більше до цієї історії, хоч міг би довідатися про все, що тоді сталося з письменником, від нього самого. Гончар, мабуть, не хотів зайвий раз тривожити Павла Михайловича, знаючи, що той неохоче розповідає про свою «належність до ворогів народу». З місцями заслання, датами пересування «зека» Губенка добре розібрався Сергій Гальченко. «Про останній етап Остапа Вишні, – зауважує він, – існує кілька версій» [3, с.67]. Одна з них належить Варварі Олексіївні Губенко-Маслюченко, дружині гумориста, а друга – Володимирові Гжицькому, його харківському товаришеві і другові по нещастю. Варвара Михайлівна (за переконанням Гальченка, очевидно, зі слів чоловіка) розказує, що дорогою з копальні Єджид-Кирта в центр Ухтпечлагу (місто Чиб'ю) в конвоїра стався напад апендициту. Через хворобу конвоїра та через погоду (настала рання зима) ув'язнений прибув до останнього свого призначення із запізненням, коли хвиля знищення політв'язнів уже минула. «Можливо це й вирішило подальшу долю письменника, – припускає Сергій Анастосевич, – його помістили для лікування в медичний ізолятор «табору для слабосильних» ВЕТЛОСЯН (околиця міста Чиб'ю), і протягом останніх п'яти років він працював фельдшером, хоча майже втратив на цей період зв'язок із сім'єю» [3, с. 68]. Другу розповідь можна знайти в романі Гжицького «Ніч і день». Пізньої осені 1938 року Голубенка (герой книги – прототип Вишні) як особливо небезпечного злочинця мали доставити в Чиб'ю в супроводі трьох конвоїрів річкою Печорою для розстрілу. На третій день човен зупинився в Кедровому Шорі, бо рухатися далі було неможливо – заважала шуга. Етап пішки по льоду прибув до місця призначення з великим запізненням. «Дорогою з конвоїром і могла трапитися ота пригода, – доводить до логічного кінця цю версію Сергій Гальченко, – про яку зі слів Павла Михайловича розповідала Варвара Олексіївна» [3, с.68]. Як би там не було, але, наголошує Гончар у цитованій вище нотатці, «сама природа зглянулась, заморозила річки. Щоб він [Остап Вишня. – М.С.] на щастя України жив».

Закінчилася «десятирічка» Павла Михайловича Губенка. Він повернувся додому. Пережито багато, смерть не раз і не два ходила за ним назирці. Неволя, проте, не зламала цієї людини, не зробила її жорстокою, ненависною. Багато з тих, хто побував у таборах за політичні переконання, читаємо діарійний запис Гончара від 26 лютого 1993 року, не втримався «від спокуси використати своє табірне минуле для зведення рахунків зі всіма, кого табірна доля минула». Та все це не про Остапа Вишню. Він, як і Зінаїда Тулуб, Володимир Гжицький та інші, залишився світлим. Повернувшись у літературу, Павло Губенко явив усім, хто в ній працює, молодшим і старшим, «добррозичливість, товариськість, приклад спокійної гідності, справжню мудрість доброти» [там само]. Олесь Терентійович,

характеризуючи нелюдські страждання Остапа Вишні, вдається до прийому контрасту – протиставляє цьому майстрові слова тих, хто, відбувши покарання, вважає всіх, крім себе, грішниками. Таке поширене явище автор щоденників називає «своєрідним табірним синдромом» [там само] і знаходить для нього свою аргументацію.

На думку Гончара, Україну виборювали і ті, хто сидів за колючим дротом, і ті, хто були на волі, тобто «існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи таки творчістю своєю якимось ще живити дух знесиленої нації. Ось правда того часу» [8 березня 1995]. Подвигом майстрів слова Олесь Терентійович вважає те, що вони всюди й послідовно захищали рідну мову, українські школи, створювали філії Спілки письменників у областях. Нарешті, наголошує він, був «V письменницький з'їзд – головна подія 60-х років, все значення якої зміг оцінити лише історик Валентин Мороз, теж правозахисник, а от Сверстюк цього з'їзду ніби не помітив!...» [там само].

Повернемося знову до розпочатої розмови про «табірний синдром», але вже з конкретною дійовою особою – Євгеном Сверстюком. Він, за переконанням Гончара, є яскравим утіленням цього «синдрому», отже, антиподом Остапа Вишні. На сторінках щоденників Олесь Терентійович часто дискутує з Євгеном Олександровичем. З одного боку, він високо оцінює правозахисну діяльність цієї мужньої людини, з іншого робить їй серйозні закиди, як ось цей: «Даємо премію і Сверстюку, хоча не тільки за його книжечку, де він дозволив собі кинути брудом у світлу й нещасну постать Остапа Вишні, скільки за його, Сверстюкові, табірні поневіряння. Але враження таке, що пан Сверстюк просто зациклився на «шістдесятниках» [8 березня 1995]. Книжка, про яку йдеться, – це збірка есеїв, літературно-критичних статей і виступів автора, присвячених відродженню духовності й морально-етичним проблемам, під назвою «Блудні сини України». У ній згадано про критиків гумору Остапа Вишні, зокрема, про негативну рецензію на чотиритомне видання його творів, яку дав свого часу Борис Антоненко-Давидович. Євген Олександрович суголосний з Борисом Дмитровичем. Він заявляє, що ніколи не любив Губенкових «зеніток», «самостійних дірок». Вони в його оцінці – дешеві сміховинки, якими годилося закінчувати партійні балагани [9, с.165-166].

Олесь Гончар протиставляє Остапа Вишню ще одному політв'язневі, який проклинає у своїй поезії не від власного імені, а від імені розстріляного Леся Курбаса Павла Тичину, Миколу Бажана, Володимира Сосюру й усіх, кого обійшли табірні етапи й хто лишився живий, називає їх «троглодитами», які вилізли з печери. «Яка несправедливість! – записано в щоденнику 7 березня 1990 року. – В чому ж вони винні? Що їх не поглинула Колима? Що їх понищено, розчавлено в інший спосіб – званнями та нагородами, як це вмів робити той підступний кремлівський кат? А що їх творчо було вбито, залишено жити в терорі – хіба то було легше? Я ж знав і знав, що це були люди трагічні, зламані долі. І не маю сумніву, що душі їхні всі роки кровоточили...» Цьому політв'язневі, людині «глибоко нещасній, скаліченій назавжди», він ставить у приклад Павла Губенка й інших великих душею лицарів Півночі, які розуміли, що винні в усьому не окремі особистості, а диявольська суть сталінщини. Десятирічна розлука з рідними, колегами, зрештою, з нормальним життям не засліпила, не озлобила «ворога народу» Остапа Вишню, а «саме в силі добра явила себе велич душі» його. Павло Михайлович, як тільки повернувся, обнявся з Максимом Рильським, автором «Пісні про Сталіна», «і, мабуть, посміялись над нею разом, і, як брати, знову купалися в жартах, мисливських бувальщинах – все між ними знову було так, ніби й не існувало 10 років розлуки»

[там само]. Щоправда, за півтора десятка років перед цим Гончар по-іншому оцінював нетривалий арешт поета Рильського, його компроміс із владою й багаторічне табірне ув'язнення гумориста Вишні. Прочитуємо цю нотатку: «М. Рильський написав «Пісню про Сталіна» («Із-за гір та з-за високих...»), будучи в Лук'янівській тюрмі. Дружина його, Катерина Миколаївна, нібито передала поетові цю пропозицію від агітпропа тодішнього Андрія Хвилі, і Тадейович взявсь до роботи і, як видно, працював натхненно. Текст був переданий на волю. Одразу ж його вручають Л. Ревуцькому, і той за одну ніч пише прекрасну музику. Пісня вродилася. І на крилах цієї пісні поет вилітає із Лук'янівки, через її навстіж відчинені (перед ним) похмурі брами! Чим не сюжет? У дусі східних деспотій?

Остап Вишня виходив інакше. Тундра, сніги, олені і на сотні кілометрів через тундру – колючі дроти. Серед тих, що там, і він, Павло Губенко. Ветфельдшером біля табірних коней...» [6 травня 1976].

Отже, час змінював погляди Олесь Гончара, як і будь-кого, на ті або ті події. З одних висот він дивиться на людину в добу тоталітаризму й з інших – у добу незалежності, коли вона одержала довгоочікувану волю, могла без страху говорити про раніше заборонене. Автор щоденників шкодує, що в непростому, а подеколи максимально наелектризованому вирі утвердження демократії ми нерідко забували про такт, міру, толерантність, що «вигодували хмару критиків і доручили їм нами керувати» [19 жовтня 1987], що часто за поверховим не зуміли розгледіти справжнього, глибинного життя [3 жовтня 1994].

З обуренням розповідає Гончар у щоденниках про мордування Остапа Вишні й після виходу його на волю. Каганович та його підручні страшно витівали з Павлом Губенком, Максимом Рильським, Юрієм Яновським, вони замахнулись уже й на Тичину, на «золотий фонд» [17 лютого 1989; 16 липня 1994]. Олесь Терентійович у найточніших деталях пам'ятає «т.зв. вересневий пленум СП» і через 40 років пригадує погромні промови Олександра Корнійчука, Миколи Бажана й інших. Він докоряє багатьом учасникам того письменницького зібрання, а особливо Леонідові Первомайському, який вогонь своєї критики «спрямовує на тих, що «відсиділись в Уфі», оголосивши себе «золотим фондом» культури (Рильський, Тичина, Яновський), в той час, як ми... і т.д.» Стенограма виступу засвідчує, що Леонід Соломонович не вибирав тоді слівця для своїх старших колег, колишніх учителів, забув про толерантність, геть не пам'ятав про біль людський [13, фонд 590, оп. 1, спр. 39]. Він за власним – досить-таки суб'єктивним – критерієм поділив письменників на справжніх митців і тих, які «опинилися в далекому тилу». Перші – чесні радянські патріоти, бо із самого початку війни опинилися на фронті. Усі останні, хто ще міг тримати гвинтівку в руках, але не пішов на передову, – «колишні ваплітяни, неокласики, марсіяни і т.д.». На переконання Первомайського, створення ганебної й жалюгідної теорії «золотого фонду» української літератури, яке нібито передбачало врятування від небезпеки війни всього передового, насправді кинуло під кулі талановиті письменницькі сили, котрі «були оголошені безталанними третьорозрядними писаками, яких не шкода і на фронт посилати, хай вони там пишуть у багатотиражках». Доповідач доходить висновку, що творцями української радянської літератури воєнних років були не представники «золотого фонду», а воїни Червоної Армії – Олександр Корнійчук, Вадим Собко, Микола Руденко, Іван Ле, Олександр Левада й ін. «Худосочні» й малоталановиті твори писали

ж ті, «хто стеріг баштани за Алма-Атою, хто «сидів у «золотому літфонді» в Уфі, – Сенченко, Панч, Яновський, Смілянський, Кундзіч... ці письменники й самі повірили в створену ними легенду про «золотий фонд» і відповідно до цього стали мислити і творити, ставши осторонь від народу, над народом, не зумівши бути з народом в найтяжчі хвилини його життя». У своїй гнівній доповіді Первомайський згадав і Гончара та Вишню. Олесь Терентійович, за його словами, увійшов у радянську літературу, як личить солдатіві, гордо несучи прапор своєї Батьківщини. Страшний тягар війни, пафос боротьби, честь і гідність радянської людини, помисли народу-переможця він прекрасно виповів на сторінках свого «чудесного роману». На Вишню ж Леонід Соломонович «з особливою ненавистю нападав», бо Павло Михайлович, бачте, «посмів десь обронити репліку про тих, що воювали в Ташкенті...» «І це той дозволяє собі, хто 10 років «воював» на Воркуті?! Це йому про нас писати?..» [16 липня 1994]. Про дифірамби Первомайського на адресу Гончара у щоденниках нічого не мовлено. Їхній автор запам'ятав інше: «Ми з Павлом Михайловичем [О. Вишнею] сиділи поруч, досі пам'ятаю, як він знітився під цими нещадними стрілами фронтовика Первомайського, втяг голову в плечі, старенький, нещасний...» Та згодом видатний фейлетоніст, певне, пробачив тяжкі образи Леонідові Соломоновичу, як і всім іншим, хто колись його приносив або цькував, бо не вмiла й не хотiла тримати зла ця зiткана з доброти людина, бо вона найвище цiнувала любов, несла її між люди, заявляючи всiм i собi зосiбна: «Любити, мiж iншим, – це дуже тяжка робота! Дай Боже, щоб нiколи не вгасала в менi любов... до народу!

Буде любов – буду і я! Не буде любові – на смітник!» [2, с.478].

Не прокоментованим залишився лише один діарійний запис про гумориста Губенка – від 22 лютого 1994 року: «Ах, як блискуче написав про Остапа Вишню Юрій Лавріненко! Ніхто глибше не проник у природу його унікального генія... Всі бачили тільки поверхове і вважали, що усмішки його скороминущі...» Павло Губенко для цього дослідника – художник унікальної популярності, друг і речник селян, «усмішник» Розстріляного Відродження. Його слід у нашій культурі незгладний. Вишня мав великий вплив на народні маси й на інтелігенцію: неписьменні селяни опановували грамоту, аби читати його «усмішки» чи «реп'яшки», а зросійщені робітники й службовці вчилися читати українською мовою. Лавріненко, з одного боку, справедливо зауважує, що неперевершеність Остапа Вишні – у його бездоганному володінні мовою, передовсім селянською, народною, в умінні грати словом, жартом, афоризмом, примовкою, недомовкою, натяком, анекдотом, а з іншого – вияскравлює світлі людські грані майстра фейлетонного жанру – його незмірну любов до людей, прагнення допомогти їм. До Павла Губенка, «мов до президента, пробивались... з найдальших закутків країни на авдієнцію» [7, с.617], що засвідчує справжнє визнання митця, незмірну шану до нього не тільки як майстра пера, а й як бездоганно вірного друга й товариша, котрий, сам наражаючись на небезпеку, рятував людей: і як лікар, коли працював у поїздах, завалених тифозними хворими, і як письменник, коли давав притулок опальним побратимам. Цінність роботи Юрія Лавріненка про Остапа Вишню вбачаємо і в тому, що в ній подано без авторського коментування різноголосся критики: Вишня «дотепний, талановитий» (Дмитро Донців), усмішки його «ніжні... смішні і водночас глибоко трагічні» (Микола Хвильовий) і Вишня – «куркульський блазень» (Іван Кулик), гумор його «низькопробної культури», йому «недалеке майбутнє несе забуття» [7, с.614-615].

Автор праці залишає останнє слово за читачем, дає йому право бути вільним у своїх оцінках епохи, особистостей.

Насамкінець скажемо, що діарійні роздуми Гончара про Павла Губенка доповнює його публіцистична розвідка «Штрихи до портрета Остапа Вишні», у якій письменник-гуморист постає ніжною, доброю, лагідною, чулою, ласкавою, душевною, поетичною людиною, котру природа наділила розумом вольтерівської гостроти, даром незрівнянного викривача всього злого. Олесь Терентійович наголошує, що «ніякі найстуденніші вітри тяжких часів не могли остудити в його душі любові – неугасної любові до народу, до Вітчизни, до краси життя й мистецтва» [5, с.158]. Ніякі найлютіші стихії, сподіваємося, не змиють вічності з Павла Михайловича Губенка, який до безтями був закоханий у рідне письменство, у рідну мову й культуру, який вірно, сумлінно й самовіддано служив своїм сучасникам, отже, і в майбутньому йому знайдеться достойне місце з-поміж земних праведників. Це, принаймні, справедливо й чесно, це, урешті-решт, по-християнському...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вишня Остап* (Губенко Павло Михайлович). Усмішки / Остап Вишня. – К. : Дніпро, 2001. – 350 с.
2. *Вишня Остап*. Фейлетони. Гуморески. Усмішки. Щоденникові записи / Остап Вишня. – К. : Наук. думка, 1984. – 558 с.
3. *Гальченко С.* «Десятирічка» Остапа Вишні (рукопис із шухляди часів незалежності) / Сергій Гальченко // Слово і час: Науково-теоретичний журнал. – 2007. – №. 8. – С. 57–69.
4. *Гончар В.* «Я повен любові...» (Спомини про Олесь Гончара) / Валентина Гончар. – К. : Сакцент Плюс, 2008. – 448 с.
5. *Гончар О.* Письменницькі роздуми: Літературно-критичні статті / Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1980. – 314 с.
6. *Гончар О.* Щоденники: у 3 т. / Олесь Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар. – К. : Веселка, 2002–2004. – Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с.
Т. 2 (1968–1983). – 2003. – 607 с.
Т. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.
7. *Лавріненко Ю.* Розстріляне Відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есей / Юрій Лавріненко. – К. : Смолоскип, 2002. – 984 с.
8. Родинний архів Олесь Гончара.
9. *Сверстюк Є.* Блудні сини України / Євген Сверстюк. – К., 1993. – 256 с.
10. Слово про Олесь Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження / [уклад. В. Коваль]. – К. : Рад. письменник, 1988. – 647 с.
11. *Степаненко М.* Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми) / Микола Іванович Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2008. – 396 с.
12. *Степаненко М. І.* Духовний посил Олесь Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника) / Микола Іванович Степаненко. – Полтава : Видавництво Шевченко Р., 2009. – 60 с.
13. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

Николай Степаненко

«НЕЗАБЫВАЕМЫЙ НАШ» ОСТАП ВИШНЯ (ОЛЕСЬ ГОНЧАР – ПАВЛО ГУБЕНКО: ТВОРЧЕСКИЕ СВЯЗИ)

На матеріалі дневникових записей Олесь Гончара проаналізовані життєвий і літературний шлях Остапа Вишні, охарактеризовані творчіє відносини, існуючі між цими двома письменниками, визначено внесок Павла Губенка в розвиток української юмористики.

Ключевые слова: «Дневники» Олесь Гончара, «Дневник» Остапа Вишни, українська юмористика, юмореска, лагерная жизнь Остапа Вишни.

Mykola Stepanenko

«OUR UNFORGETTABLE» OSTAP VYSHNYA (OLES HONCHAR – PAVLO HUBENKO: THE CREATIVE RELATIONSHIPS)

On the basis of Oles Honchar's diaries Ostap Vyshnya's life and literary activity have been analyzed, the creative relationships between the writers have been characterised, Pavlo Hubenko's contribution to the development of the Ukrainian humoristic literature has been elucidated.

Key words: *Oles Honchar's diaries, Ostap Vyshnya's diary, Ukrainian humoristic literature, humoreska (a short humoristic story), Ostap Vyshnya's camp life.*

Одержано 2.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.

УДК 821.161.1/2.09 – 3

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО,
ЛЮДМИЛА ОЛЬХОВСЬКА
(Полтава)

В.Г.КОРОЛЕНКО І Т.Г.ШЕВЧЕНКО

Ключові слова: *форми реценції, художня свідомість, проза, авторська позиція.*

Народившись в Україні (у м. Житомирі), провівши на українській землі роки навчання (у Житомирській гімназії та Рівненській реальній гімназії) й останні два десятиліття свого життя (у Полтаві), з дитячих літ полюбивши українську мову, українські пісні й вірші Т.Г.Шевченка, В.Г.Короленко через усе життя проніс любов до великого Кобзаря. Яке ж місце посідає образ і творчість Т.Г.Шевченка в художній свідомості В.Г.Короленка? Як Шевченкові твори сприяли становленню гуманістичної позиції митця, формуванню його світогляду як письменника і як громадського діяча? Ці питання є складними й до теперішнього часу розглядалися лише у працях радянського періоду [8; 9]. Однак настав час знову звернутися до проблеми «В.Г.Короленко і Т.Г.Шевченко» без ідеологічного нашарування в контексті нових фактів і відкритих сьогодні сторінок спадщини митця.

Відомо, що з осені 1905 року (вже переїхавши із сім'єю на постійне місце проживання до Полтави), В.Г.Короленко розпочав велику роботу над багатотомною «Історією мого сучасника», яка не припинялася до самої смерті митця. Автобіографічна розповідь про особисте життя художника й долю його покоління на межі віків має велике художнє значення. Твір містить у собі елементи різних жанрів (щоденника, нарису, мемуарів, роману, сповіді тощо) і являє собою грандіозну епопею доби. В «Історії мого сучасника» показано зміни в духовній свідомості людей, ідейні пошуки демократичної інтелігенції наприкінці ХІХ ст., процес формування особистості